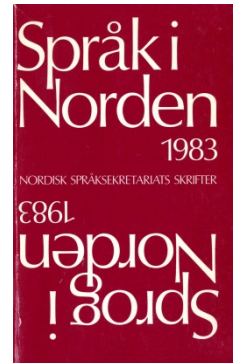

Sprog i Norden

Titel: Fagspråk i mediesamfunnet
Forfatter: Finn-Erik Vinje
Kilde: Sprog i Norden, 1983, s. 7-24
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Fagspråk i mediesamfunnet

Av Finn-Erik Vinje

1 Aviser og kringkasting – hva skal vi med disse massemediene, hva bruker vi dem til, hva slags forventninger har vi til dem?

Det gis mange slags svar. Behovene er jo så forskjellige. Her skal vi se på massemediene som bærere av sakorientert informasjon.

2 Aviser og kringkasting skal hjelpe oss til å finne fram i den verden som omgir oss, og gi slik kunnskap som vi trenger for å klare oss i samfunnet. Det er naturligvis tale om en formidabel informasjonsoppgave, mer krevende enn noen gang før. Nøkkelord er demokratisering og medbestemmelse: Et flertall av samfunnsmedlemmene skal ha adgang til viktig informasjon; innsyn, innsikt og kunnskaper skal ikke lenger være forbeholdt noen få. Spesialisert viten skal formidles til store folkegrupper:

”I en tid da vi tar sikte på at stadig flere skal ta aktivt del i styringen av samfunnet er det viktig at allmennheten får de best mulige bakgrunnsopplysninger. Det er derfor viktig at forskningsresultatene blir bearbeidet med sikte på allmenn tilgjengelighet” (St meld nr 35 (1975–76), s 77).

3 Det moderne, teknisk avanserte samfunn stiller strenge krav til orienteringsevnen hos dem som skal følge med, og viktigst er de språklige ferdighetene. Jo mer alvorlig massemediene tar den oppgave å meddele allsidig viten om samfunnet og den verden vi lever i, desto mer differensiert blir det språket som skal bære ut denne viten.

Dagens språksituasjon i massemediene er kjennetegnet av mangfold snarere enn av enhet. Som forbrukere utsettes vi for språklige varieteter over en vid skala: ikke bare fagspråk av alle

arter, men også sjargong og slang, generasjonsspråk og gruppespråk, geografiske og sosiale dialekter (Vinje 1982a). Slik er det, og slik bør det være, ifølge rådende språkpolitisk ideologi: "Såleis skal Norsk rikskringkasting sjå det som ei oppgåve å spegle det språklege mangfaldet i landet," heter det i retningslinjene for språkbruken i NRK.

De eterbårne massemediene – radio og fjernsyn – preges i høyere grad enn de skriftspråklige av dette mangfoldet. Talespråket har nå engang flere uttrykksmuligheter enn skriftspråket.

4 Det var lettere å være journalist før. Samfunnet var mer oversiktlig, og journalisten vendte seg til en mer homogen gruppe, den opplyste borgerstand. I så måte forstod kommunikasjonspartnerne hverandre bedre før. Flere av dem journalistene skrev for, kjente de *samme* ord.

Vi lever i et fagspråklig samfunn. De teknologiske prosesser omfatter myriader av komponenter, og det samme gjelder for de økonomiske og administrative systemene. Alt skal ha språklig uttrykk.

Det er her vi kan tale om en *terminologi-eksplosjon*. Og slik sett har lekmannens muligheter for å tilegne seg fagmannens språk klart forverret seg (Molde 1975).

5 Før satt det stort sett bare jurister i forvaltningen; det var de som preget det offentlige språket. I dag er det en rekke nye fagområder som er representert i kontorene og i de styrende organer – hvert med sine fagspråklige vaner.

Disse nye fagområdene har sitt utgangspunkt og sin basis i engelskspråklig miljø. Omplantet hos oss er de kjennetegnet av en nærmest ukontrollert terminologisk utvikling. På dem passer følgende utsagn av en fagspråklig autoritet; utsagnet er myntet på tilstanden i Norge: "På viktige områder foregår det i dag ikke noe som helst organisert terminologiarbeid" (Lian 1972).

Det er især det nye samfunnsvitenskapelige språket som setter sine spor i den offentlige informasjon om samfunnsspørsmål, og som formidles av massemediene. Utredningsspråket, slik vi ser det i innstillinger og rapporter fra offentlige utvalg, er resultat av kontakt mellom fagfolk fra flere emneområder. Fagtermer fra

sosiologi, psykologi, pedagogikk, medisin, statistikk, økonomi og datateknikk blandes, men de samordnes ikke (Westman 1980; jf Hellevik 1979).

Ord som på sitt fagfelt er presist avgrenset, kan i dette møtet miste sin presisjon. Resultatet kan bli noe som er kalt et falskt fagspråk, et pseudo-fagspråk, dvs noe som ser ut som et fagspråk, men som ikke overbringer noen klart avgrensede forestillinger (Tryti 1974; jf Brandal 1979).

6 Mer og mer av hverdagspolitikken i de folkevalgte organer blir berørt av de fagspråklige utredningene. Spesialistenes antall øker, samfunnet blir tydeligere oppdelt på språklige nivåer; oversettelsesproblemene tiltar.

Skautrup (1968) nevner et eksempel: Et lite transportframskritt som det sykkelen (1880-åra) representerer, gav opphav til bortimot 200 nye ord (og ordbetydninger). Dem måtte iallfall sykkelreparatørene lære; syklistene kunne kanskje nøye seg med en 20-30 av dem.

Enhver ny spesialisering resulterer i oversettelsesproblemer. Vi ser det tydeligst i utformingen av lover, regler og forskrifter: Når hverdagslivet blir regulert i de minste detaljer, må det få språklig uttrykk.

7 Det finnes ingen enkle løsninger på de kommunikasjonsproblemer som møter oss på alle kanter. Det henger sammen med at fagspråket ikke bare er et kommunikasjonsmiddel; fagspråket er også et *kunnskapsinstrument* (Westman 1980).

Når vi sier at fagspråket er et kunnskapsinstrument, mener vi dette: I fagspråket kodifiseres og struktureres den samlede kunnskap hos dem som arbeider på feltet. Med språkets hjelp ordner og systematiserer fagmannen sin viten. Språkpsykologene forteller oss at vi gjør virkeligheten virkelig ved å sette navn på foreteelsene. Vi konseptualiserer virkeligheten med språkets hjelp; ordene gir begrepene konturer. Vi har problemer med å holde fra hverandre et stort antall begreper hvis vi mangler ord for dem. Jo mer nøyaktig virkeligheten oppfattes, differensieres og systematiseres, desto mer spesialisert fagspråk får vi bruk for. I takt med teknikkens og vitenskapens nyvinninger dannes det

derfor nytt fagspråk – uten stopp. Ved å betrakte tempoet i denne språklige prosessen kan vi så å si ta pulsen på samfunnet.

Fagmannens tankeverden, hans forestillingskrets, er knyttet til de fagspråklige uttrykkene. De omskrivninger og forenklinger som er nødvendige når fagspråket skal oversettes til allmennspråk, kan føre til at begrepene blir uklare, og at nyanser går tapt. Fagmannen risikerer å bli feiltolket. Ord er nemlig ikke bare isolerte enheter, de inngår gjerne i hele kjeder av forestillinger.

Problemene dreier seg altså ikke bare om "de vanskelige ordene", de som så ofte har fått søkelyset mot seg. Det er ikke nok bare å oversette de vanskelige ordene, siden ordene og begrepene bak dem utgjør et nettverk av ideer, et tanke- og vurderings-system (NAVF 1979).

Dette er bakgrunnen for at så mange fagfolk blir hjelpeløse når de skal meddele seg til allmennheten. Av redsel for å bli feiltolket og med tanke på den kollegiale kritikk forsøker de å presse inn alle grunnleggende vurderinger og faglige forutsetninger. Resultatet er ofte nedslående: De går seg vill i sine egne populariseringsforsøk, og det ender i språklig kaos (Wirsén 1976).

8 Når fagmannen skal meddele seg til lekmannen, er det især to ting han må ta hensyn til: (1) Lekmannen behersker ikke emnets spesielle ordforråd. (2) Lekmannen er uforberedt på selve tankegangen; de to kommunikasjonspartnerne lever i "forskjellige verdener".

Vilkåret for en vellykket popularisering av fagstoff er at fagmannen klarer å velge ut de viktigste forestillingene, og at han konsentrerer seg om å gi dem en hensiktsmessig språklig forming (Thunberg m fl 1979). Vi skal altså ikke bagatellisere de språklige problemene som fagmannen står overfor. Det finnes emner som er vanskelige å forstå, og vanskelige emner krever ofte et språk som ikke er lett-tilgjengelig. Det får vi finne oss i. Det er en vrangforestilling – en myte, som det heter nå for tida – at alt kan gjøres forståelig for alle.

9 Når temaet fagstoff og formidling står på dagsordenen, hører en stundom at poenget er å få fagfolkene til å unngå de vanskelige ordene, og for øvrig lære dem å skrive direkte, enkelt og folkelig.

Kort sagt: Ansett språkkonsulenter!

Naturligvis er det bra at fagfolk av alle kategorier får språklig opplæring og trening, slik at de blir bedre skikket til å meddele seg om faglige emner på allmennspråkets vilkår. Men forståelsesproblemene stikker djupe. Språket er en refleks av foreteelser i samfunnet. Spesialisering, byråkratisering, administrering, regulering og internasjonalisering får språklige følger (Thunberg m fl 1979).

Kanskje følgende eksempel kan fortelle litt om situasjonen: Fader Vår har 56 ord, de ti budene har 99 ord, den amerikanske uavhengighetserklæringen har 300 ord. Men en forordning som EF-kommisjonen har utferdiget om import av sukkertøy og sukkertøysprodukter har ikke mindre enn 26 911 ord!

De som kommer med innvendinger mot fagpregede tekster, gjør det ikke alltid tilstrekkelig tydelig hva de mener: Er det fagmannen som er språklig klønete og uttrykker seg unødig innfløkt, eller er det i virkeligheten selve emnet som er vanskelig?

10 Det er et resultat av den utvikling jeg har skissert ovenfor, at grenselinja mellom fagspråk og allmennspråk er uskarp; det er et bredt grensebelte mellom de to språkartene. Det som var fagspråklige gloser i går, kan være på nær sagt alles lepper i dag. Eksempler er *stress*, *vitamin*, *økologi*, *blow out*, *kompleks*.

En stor del – kanskje størsteparten – av tilveksten i ordforrådet kommer fra de fagspråklige kilder. Men selv om de to språkartene har uskarpe grenser, er det formålstjenlig å forsøke å klargjøre hvilke egenskaper som kjennetegner fagspråket i sammenlikning med allmennspråket (Ralph 1981).

Da kan vi komme fram til følgende: Allmennspråket er det språklige uttrykksmiddel som er alminnelig i de deler av samfunnslivet som er felles for alle samfunnsmedlemmer, og som henviser til allmennkjente gjenstander og saksforhold (Ammon 1977). Allmennspråket er det naturlig tilegnede språk, som vi lærer ved å slutte oss til en gruppes språkpraksis uten egentlige forskrifter. Fagspråket er det særlige uttrykksmiddel som anvendes i de deler av samfunnslivet som atskiller medlemmene fra hverandre, og som refererer til gjenstander og saksforhold som er spesielle for disse deler. Fagspråket opprettholdes av profesjo-

nelle utøvere og av hobbymennesker, og er et mer eller mindre eksplisitt normert språk (Glahn m fl 1977).

11 Fagspråket er altså uttrykk for en spesialisering. Men spesialisering er et relativt begrep; det skifter fra tid til annen og fra kultur til kultur. Hvis alle i en befolkning har berøring med fiske og fiskeforedling, er de spesialtermer som er knyttet til denne virksomheten, allmenne og derfor ikke lenger fagspråklige. Det som oppfattes som fagspråk, og det som oppfattes som allmennspråk, beror helt og holdent på den kulturelle orienteringen.

Faglig terminologi bør holdes atskilt fra fagsjargong. Med det siste forstår vi et faglig preget ordforråd med en muntlig, slangpreget tone. Innenfor typograffaget er *cicero* og *versaler* stilnøytrale fagtermer – i motsetning til de sjargongpregede *horunge*, *bryllup*, *begravelse* og *jomfru*. Det kan også være grunn til å skille etablerte fagtermer fra mer tilfeldig oppfunne, private termer uten autoritativ tilslutning i miljøet.

12 Fagspråk er først og fremst termer. "Det mest utmärkande för fackspråk är att de bildar egna terminologiska subsystem i det totala lexikonet" (Ralph 1981). Men også former, setningsstruktur og periodebygning kan karakterisere fagspråket – i det minste visse typer fagspråk. Dessuten kan vi iaktta visse stilistiske konvensjoner som karakteristisk for alt fagspråk: upersonlig uttrykksmåte, høyt abstraksjonsnivå, tett informasjonsmengde, liten eller ingen synonymvariasjon.

Syntaktisk mest iøynefallende er det juridiske språket, dvs den delen av det som vi gjerne kaller kansellispråket (Eyben 1962). Kansellispråk er et ord som har status nærmest som et skjellsord. Men det er urettferdig. Kansellispråket kan være både klart og lettligjengelig når det skrives av en som behersker det, og leses av en som har lesevaner med den slags språk. Men det er en vanskelig stilart å mestre, og mange er de som i embets medfør har forsøkt å kopiere kansellispråkets modeller uten å lykkes. Resultatet gjør ingen glad: De skriver abstrakt og omstendelig også der de kunne uttrykt saken konkret og direkte, og de henfaller til lange og uoversiktlige perioder som verken de sjøl eller andre finner fram i.

Dette er fagspråklig stil i forfall, og siden det stadig er mange som tror de må trekke i stivetøy hver gang de setter seg til skrivebordet, er det all grunn til å reagere mot denne skriveskikken, som især gjør seg gjeldende i offentlige og private utredninger, komitéinnstillinger og rapporter.

Når vi i våre dager anbefaler folk i forvaltningen å unngå de kansellispråkspregede uttrykksmåtene, er det altså ikke fordi kansellispråkets uttrykksmidler i og for seg er mindreverdige, men fordi den allmenne stil- og språkutviklingen har gjort kansellispråket umoderne og fremmed for de fleste språkbrukerne. Massemediene har gått i brodden for denne utviklingen.

Stilistisk og syntaktisk har vi de siste mannsaldrene vært vitne til en utjamning: Respekten for stilforskjellene har minsket, og dagligspråkets ordlegging har satt sitt preg på *all* prosa. De talespråklige massemediene har sikkert spilt en viktig rolle i denne sammenhengen. Det viste seg jo ganske snart at mange uttrykksmidler som var gangbare i høyspråket, var håpløst papirknitrende og ufunksjonelle i muntlig formidling i etermediene. En setnings- og periodebygning som passet i skrevet nyhetsspråk, kunne vise seg ubrukelig i opplest språk (Molde 1980; Vinje 1980). Resultatet har i alle fall blitt en generell stilutjamning, en utvisking av stilforskjeller som så omhyggelig ble innprentet av språkrøktene før. I dag ser vi at talespråklige modeller blir oppstilt som ideal også for skriftlig, sakorientert framstilling.

13 Typisk for kommunikasjonssituasjonen i våre dager er den store trengselen i kanelene. Det er så mye som pukker på oppmerksomhet, og viktig informasjon risikerer å passere ubemerket fordi kanalene er fylt av likegyldige meddelelser fra folk som er smarte til å utnytte mulighetene (Sigurd 1974).

Den nye kommunikasjons- og informasjonsteknologien gjør at vi bombarderes av inntrykk dagen lang. Psykologene mener her å se en trussel mot vår mentale helse: Overstimulansen kan lede til passivitet og sløvhet, fordi vi blir overmette på inntrykk (Frankenhaeuser 1974). For dem som har ansvaret for samfunnsinformasjonen, er dette et problem. Vi blir nemlig proppet med reklagens overtalelsepåfunn og alskens kjendisstoff i appetittlig innpakning, samtidig som informasjonen av betydning for folks livs-

vilkår drukner i flommen (Sigurd 1976).

Problemet er delvis språklig. Dersom jeg som formidler ikke greier å gi mitt stoff en form som er tilgjengelig for et flertall av leserne/lytterne, eller hvis mine lesere/lyttere ikke har en språkforståelse som svarer til situasjonens krav, bryter naturligvis kommunikasjonen sammen. Min kommunikasjonspartner gir opp, og kopler inn sine effektive avstengningsmekanismer.

14 La oss se på det siste først – altså mottakerens forutsetninger. En innsiktsfull informatør respekterer naturligvis de grunnleggende samtaleregler, og sørger for å strekke seg langt i retning av å organisere meddelelsen slik at mottakeren kan forstå det som blir sagt. Men den som sitter og informerer allmennheten i radio, fjernsyn og aviser, mangler ofte slik innsikt. For eksempel overvurderer han mottakernes ordkunnskap, eller deres vilje til å forsere en barriere av vanskelige ord.

Her trenger informatørene kunnskap. I Norge har vi nylig gjennomført en større undersøkelse av ordkunnskapen blant voksne (Vinje & Østbye 1981; jf Vinje 1982). Resultatene peker i samme retning som en tidligere svensk undersøkelse (Frick & Malmström 1976): Mange nøkkelord i samfunnsdebatten og samfunnsinformasjonen blir mangelfullt forstått. Journalister og andre informatører løper stor risiko for å bruke ord som går over hodene på mange av dem de skriver og taler for.

15 Tilveksten i fagspråkets ordforråd skjer på tre måter (Fishman 1972):

- (1) lån fra andre språk
- (2) vilkårlig oppfunne gloser
- (3) lån fra allmennspråket

Det er de sistnevnte typen jeg først skal ta for meg, altså tilfeller der allmennspråklige gloser blir opptatt i fagspråket, med en bruksmåte og definisjon som avviker fra eller innsnevrer den allmennspråklige bruken og betydningen. Prosessen går under navnet *terminologisering*, og betyr et problem for massemediens befatning med fagstoffet.

16 Allmennspråket er eldst og danner basisen for fagspråket.

Ordene i allmennspråket er ofte vage og har gjerne stor metaforisk spennvidde. Det går i allmennspråket ikke noen skarpe grenser mellom *stein*, *grus* og *sand*, eller mellom *benk*, *stol* og *krakk*, og vi skal være glad for at vi ikke er nødt til å holde oss til millimeterdefinisjoner når vi skal omtale disse gjenstandene i vår dagligspråklige omgang med dem. Et finmasket betydningssystem er vanskelig å lære. En strikt vitenskapelig klassifisering blir uhåndterlig i dagliglivet.

Fagspråket er mer eksakt, siden de fagspråklige termer er nøyaktig definert og tar sikte på umiddelbart å overføre den rette informasjonen. Allén (1978) gir et eksempel: Spør du etter veien til postkontoret, gjør det ikke så mye om du kommer til et par minutter seinere enn du hadde tenkt deg. Hvis – på den annen side – en arbeidsordre er utformet slik at en ventil kommer opp-ned, kan resultatet blir skjebnesvangert, f eks en oljeutblåsing.

Fagspråket uttrykker altså svært nøyaktige distinksjoner. Men det som framfor alt skiller fagspråkets ordforråd fra en vanlig ordsamling, er dets systematikk; termene og begrepene inngår i et system. Den ene termen forutsetter kunnskap om den andre, og om hele sammenhengen der termen hører hjemme.

Strikt systematisk ordnede klassifiseringssystemer forekommer likevel ikke i alle fagspråk, bl a fordi slike nomenklaturer forutsetter like strikt ordnede kunnskaper. Innenfor samfunnsvitenskapene og de humanistiske disipliner er slike nomenklaturer ikke like framtreddende som i de tekniske fagene (jf Selander 1976).

17 Problemet med de fagspråklige termer oppstår for massemediene når fagfolkene forsøker å monopolisere ord. Som språklig rådgiver i NRK møter jeg ofte problemet. Det oppstår slik: Vi har et ord eller uttrykk som forekommer både i fagspråk og i allmennspråk, og kravet går ut på at ordet eller uttrykket bare skal brukes på én måte, nemlig den fagspråklige. All annen bruk skal stemples som misbruk og forbys. (Jf Henriksen 1976; Grünbaum 1975.)

Et eksempel: Fra fysikerhold har jeg fått henvendelser om bruken av *energi* og *kraft*. Målenheten for *kraft* er newton, mål-

enheten for *energi* er joule. En *kraft* virker alltid fra et legeme på et annet, og blir altså korrekt brukt i uttrykk som *tyngdekraft*, *bremsekraft*, *trekkraft*, *magnetisk kraft*. Korrekt, det betyr her "i samsvar med fagspråklig praksis". Derimot skal det være feilaktig når vi i massemediene og ellers snakker om *kjerneenergi*, *oljekraft*, *vindkraft* og *solkraft* – her skulle det hete *-energi*. Feilaktig, det betyr her "i strid med fagspråklig praksis".

Fra journalistens synspunkt blir problemstillingen annerledes: Hvilke krav skal stilles til presisjonen? Er det viktig for forståelsen av saken at dagligspråket i massemediene gjør de distinksjoner som fagspråket gjør? Kan journalisten med god samvittighet gi avkall på presiseringen – den får jo likevel anses for uvesentlig i denne sammenhengen?

Tilsvarende tilfeller har vi her: *lønnsglidning/lønnsøkning*, *inflasjon/prisøkning*. På arbeidsmarkedet er *lønnsglidning* ikke det samme som *lønnsøkning*. *Lønnsglidning* er *lønnsøkning* utenfor avtalen. Er det så tilstrekkelig at massemediene holder seg til det overordnede begrep og taler om *lønnsøkning* i alle tilfeller? For den alminnelige lytter må det fortone seg som det vesentlig at lønna øker; for en uforberedt lytter er det ikke usannsynlig at *lønnsglidning* også kan bety *lønnsenkning*.

Eller la oss ta et eksempel fra grammatisk fagspråk: I grammatisk resonnement er det ikke uvanlig å skjelle mellom *leddsetning* og *bisetning*; distinksjonen ivaretar en viktig forskjell i systematikken. Men er det rimelig å kreve at distinksjonen blir respektert også utenfor fagspråket?

Det hører til de vanskelige spørsmål i en betydningsorientert språkrøkt å ta standpunkt i slike emner. Til sjuende og sist blir det et spørsmål om hvor mye av fagområdets innhold som det er behov for å meddele.

I noen tilfeller synes saken temmelig opplagt – nemlig når risikoen for direkte feiltolking er åpenbar. Et eksempel er *prosent* overfor *prosentpoeng* (Vinje 1982b). Et tilsvarende eksempel er paret *maksim(alis)ere/minim(alis)ere*. *Maksim(alis)ere* kan bety dels "gjøre så stor som mulig", dels "fastsette øvre grense for". Tilsvarende med *mini(malis)ere*. Her har økonomisk fagspråk tilført allmennspråket en ny betydning, slik at følgende setning blir dobbeltydig: *Vi må minim(alis)ere antall deltakere*

på kurset (Westman 1975).

Behovet for begrepsmessig språkrøkt var til stede også i følgende tilfelle, som nylig var aktuelt i Norge. Det gjaldt uttrykket *stramt arbeidsmarked*, som ofte forekommer i nyhetsmeldinger og kommentarer. Det viste seg at uttrykket blir brukt i to betydninger:

- (1) et marked der tilbudet på arbeidskraft er større enn etterspørselen
- (2) et marked der etterspørselen av arbeidskraft er større enn tilbudet

I et slikt tilfelle er det opplagt et behov for standardisering, og ettersom fagmiljøet bruker *stramt arbeidsmarked* om et marked der det er lett å få seg jobb, var det nærliggende å velge den løsningen (Språknytt 1982 (2)).

18 Fordi samfunnsdebatten er et nedslagsfelt for så mange fagspråk, er det viktig hvordan fagfolk innretter sitt interne språk. Som jeg har nevnt ovenfor, har vi vært vitne til en terminologitvikling som på mange hold har skjedd helt ukontrollert – til stor forvirring innad i fagkretsene og til enda større forvirring utad. En oljetekniker på land har vanskelig for å forstå en oljetekniker ute i sjøen, sies det. En dataekspert med tilknytning til ett firma bruker til dels andre termer enn eksperten fra et annet firma, osv.

19 Av spesiell interesse er det fagspråk som er knyttet til oljeindustrien i Nordsjøen. Denne virksomheten har betydd en kraftig økning av fremmedspråklig/fagspråklig påvirkning på allmennspråket, siden stoff om oljeindustrien gjør seg sterkt gjeldende i presse og kringkasting.

I 1980 gav Rådet for teknisk terminologi ut en *Ordbok for petroleumsvirksomhet* (RTT 43), og i 1982 har Norsk språkråd og RTT i fellesskap utgitt en hendig liten liste med 400 oppslagsord fra oljeindustrien (*Oljeordliste*). Lista er trykt i 25 000 eksemplarer og spredt til massemedier, skoler og folk som arbeider i bransjen. Disse trykksakene er resultatet av et samordnet forsøk på å finne norske avløsere. Tanken er å motarbeide den type fagord som har en form som strider mot gjengse norske regler for uttale, skrivemåte og bøyning (Språknytt 1974 (4)).

Tiltaket er prisverdig; både ordbok og ordliste er til hjelp for den som søker norske avløsere. Om slike framstøt skal lykkes, blir et spørsmål om taktikk, og om påvirkningsmuligheter. Erfaringene maner til pessimisme: Språkrøkterne kommer for seint, og de har beskjedne muligheter for å overtale innflytelsesrike språkbrukere.

I disse aktuelle tilfellene har språkrøkterne begått en taktisk bommert, ved at de lanserer flere fornorskingsforslag samtidig. For eksempel har vi det engelske *spider deck*, som blir brukt om det aller laveste dekket på en plattform. De som har utarbeidet ordlista, tar bestemt avstand fra å kalle dette med det mest nærliggende navn, nemlig oversettelseslånet *edderkoppdekk*. I stedet foreslår de *inspeksjonsdekk* eller *opphengingsdekk*. Merk valgfriheten: Språkbrukeren får velge sjøl. Med denne framgangsmåten har en etter min mening redusert verdien av tiltaket betraktelig, og kanskje spolert muligheten for gjennomslag av et avløserord. I stedet burde forfatterne ha konsentrert seg om én avløser, og satt sin autoritet bak det forslaget.

På tilsvarende måte erstattes det engelska *cracking*, som betegner spalting av molekylene i olje og gass til lettere produkter, både av *molekylspalting* og av *krakking* (siden uttaleopplysninger mangler, vet vi ikke om det siste ordet *krakking* skal få norsk tonelag, tonem 2, eller om det skal slå følge med engelsk og leses med tonem 1). Samme taktiske mistak er blitt gjort i forsøkene på å naturalisere datateknikkens språk. *Target language* er utvilsomt et lite hensiktsmessig ord på norsk, men termkomiteen burde ha bestemt seg, og ikke forsøkt seg både med *målsspråk* og med *resultatspråk*.

20 *Molekylspalting* er et motivert ord, i den forstand at den som fra før kjenner ordenen *molekyl* og *spalting*, får en viss forestilling om hva *molekylspalting* handler om, når han første gang hører ordet. *Krakking* mangler slik motivering; det er et ord som står isolert i språket, uten semantisk støtte fra andre ord.

Den som hyller demokratisme (Dahlstedt 1967) som ideal for språklig normering, vil gjerne favorisere motiverte eller gjennomskinnelige ord, fordi de letter adgangen for store folkegrupper til boklig kunnskap (Dahlstedt 1977). En nylig utkommet

norsk handbok i språkriktighet anbefaler på denne bakgrunn *molekylspalting* framfor *krakking* (Fretland m fl 1980). Hensikten er den aller beste: Språket skal på denne måten bli enklere og lettere tilgjengelig på alle de områder der dette kan skje uten at klarhet, presisjon og logisk sammenheng går tapt.

Det er grunn til å tro at motiverte ord gjør spesielt god tjeneste i et begrepshierarki. *Lastebil* overfor *bil* er i denne henseende kanskje et mer hensiktsmessig ordpar enn det tilsvarende engelske *lorry* overfor *car*. Likeså kan en hevde at *ferdskriver* er et bedre ord i norsk enn *flight recorder*, siden *ferdskriver* gir den uinnvidde et vink om at det iallfall er tale om en *skriver*.

Men prinsippet om semantisk gjennomskinnelighet har begrenset verdi. Hvis lekmannen er ukjent med innholdet, selve begrepet, hjelper det ikke mye å bruke en hjemlig nevning. En *ferdskriver* er i så måte kanskje ikke vesentlig mer opplysende enn *flight recorder*, og avløserordet *forgrunnsprogram* i datateknikken er neppe mer klargjørende enn *foreground programme* – så lenge en er uinnvidd i selve saken.

Det som i dette tilfellet taler for de semantisk mer gjennomskinnelige ordformene, er andre plussverdier: De er lettere å uttale, skrive og huske; dessuten kan de følge etablerte ordbøyningsmønstre (det grammatiske enkelhetskriteriet; jf Teleman 1967).

21 Et fremmed ord har en egenskap som ofte viser seg å være verdifull: Det står mer eller mindre løsrevet, uten det nett av assosiasjoner som forbinder enhetene i det hjemlige ordforrådet. En term skal nemlig ikke være noen beskrivelse, enn si noen uttømmende definisjon, men et praktisk og letthåndterlig symbol. Derfor bør det f eks være fritt fram for såkalte teleskop-dannelser: Vi presser ut innmaten av *oljetrykksreguleringsventil* og lager *oljeventil*. På samme måte likviderer vi *telekommunikasjonssatellitt* og skriver *telesatellitt* (Vinje 1979).

Den grammatiske terminologi gir oss gode eksempler på det felt som vi har for oss her. Danskene (med delvis følge av nordmennene) gikk i sin tid svært langt i retning av terminologisk purisme. Men termer av typen *navnemåde* og *genstandsled* er neppe mer hensiktsmessige enn henholdsvis *infinitiv* og *objekt*.

De førstnevnte binder tanken på en annen måte enn de fremmede navnene, og bindingen kaster ikke lys over begrepene.

Våre erfaringer fra språkplanleggingen viser at det antakelig er lettere å få språksamfunnet til å akseptere og ta i bruk en fornorsket variant av det fremmede ordet enn en helnorsk, morfologisk gjennomskinnelig avløser. *Frilanser* med norsk skrivemåte og bøyning har utkonkurrert alternativet *løsmedarbeider*, og *krakking* kommer etter alt å dømme til å klare seg bedre enn *molekylspalting*.

22 Når en gjennomskinnelig sammensetning er kommet i allmenn bruk, mister den gjerne sin motivering, og vi tolker den som et enhetlig symbol på linje med de enkle, arbitrære tegn av typen *buss* og *gras*. Den opphavlige betydningen av de enkelte byggeklossene i sammensetningen fordunkles. En *arbeidsgiver* er ikke lenger en som *gir* arbeid; ordet oppfattes ikke slik, men snarere som et enhetlig, umotivert tegn med referanse til en av partene på arbeidsmarkedet. Utskifting til fordel for *arbeidskjøper*, med sikte på en klarere semantisk motivering, har i beste fall begrenset effekt.

Da ordet *overflate* ble tatt i bruk i dansk i begynnelsen av 1700-tallet (etter ty *Oberfläche*), ble ordvalget kritisert: En kule kan ikke ha overflate, den kan ikke være rund og flat på en gang. Å tale om en kules overflate ble derfor oppfattet som en selvmotsigelse.

23 De nordiske språk deler den egenskap med tysk at de lett lager sammensetninger; vi har flere av dem enn fransk og engelsk. Dessuten er avledningsmønsteret i tysk og nordisk ofte enklere enn i fransk og engelsk. De nordiske språk og (især) tysk har en sterkere tendens til å erstatte internasjonale ord med hjemlige sammensetninger (og avledninger), dvs med språk tegn som i utgangspunktet er gjennomskinnelige.

Et språk med mange gjennomskinnelige tegn – er det lettere å lære (som fremmedspråk) enn et språk med mange tegn? Fordele og bakdelene ser ut til å balansere.

La oss se på tysk. På den ene side er mange dagligdagse ord i tysk ventelig lette å lære og huske, fordi de er selvforklarende. Jf

ty *Bahnhof* overfor fr *gare*, ty *Lastauto* overfor fr *camion*, ty *Flugzeug* overfor fr *avion*. På den annen side må mange begreper med internasjonale navn, spesielt vitenskapelige og faglige termer, læres på nytt når en skal tilegne seg tysk. Jf eksempler som *pleuritt – Rippenfellentzündung*, *oksygen – Sauerstoff* (Ullmann 1972).

24 Viktigere enn å finne hjemlig ordstoff for å få oversatt de fremmede fagspråklige termene, er å justere dem etter våre behov, dvs innlemme dem i vårt system, slik at vi kan bøye dem, skrive dem og uttale dem etter våre regler. Hvis vi greier det, og hvis vi dessuten sørger for at de fremmede termene også kan inngå i sammensetninger og avledninger etter hjemlig oppskrift, da bør det være mindre vesentlig at termene stiller med utenlandsk fødselsattest. *Bil* var i så måte et lykkeligere valg enn *motorvogn* og alle de andre forslagenen som kom, den gang da automobilen skulle ha et navn hos oss. *Bil* har nettopp de egenskaper som gjør at ordet glir friksjonsfritt inn i språkssystemet vårt.

25 På den annen side må vi ta rimelig hensyn til de sosiale og pedagogiske sider ved spørsmålet om gjennomskinnelighet i ordforrådet. Jf ovenfor pkt 20.

Et kraftig innslag av ord med internasjonale (klassiske) røtter kan skape en barriere mellom dem med klassisk dannelse og resten av befolkningen. I introduksjonsfasen oppfattes nok de klassisk-pregede fagordene som vanskelige først og fremst fordi de er ugjennomskinnelige; de er uten røtter i språket – uten "those invisible threads that knit words together in the human minds" (Jespersen 1919:142). Jespersen (1919) pekte på hvordan engelskens mange ord av gresk-latinsk opphav har skapt et språklig klasseskille. Ingen nasjonallitteratur er så full av språklig snobbisme som den engelske, mente Jespersen; der vrirmler det av figurer som forfatteren latterliggjør fordi de ikke behersker og derfor mishandler "the big words".

26 Så et innsmett om den samnordiske standardiseringen (harmøniseringen) av fagtermene. Det er beregnet at om lag 80 % av

nyord-tilveksten i Danmark, Norge og Sverige er felles. Innleningen skjer parallelt fra de samme språkene, i første rekke engelsk-amerikansk. 80–90 % av nyordene kommer derfra. Vi lever altså i en tid da den spontane språkutviklingen fremmer en språklig skandinavisme – etter ikke helt tradisjonell oppskrift.

Siden tilveksten i ordforrådet er sterkt fagspråkspreget, skulle det ligge til rette for en mer effektiv fagspråklig nordisk harmonisering. På den bakgrunn er det nedslående å registrere hvor ofte de nordiske hensyn blir neglisjert i termkomiteene. Jeg skal ikke si mer om dette emnet her. (Men jf Allen 1978.)

27 Det er på tide å forme en konklusjon. Som nevnt er forholdet mellom fagspråk og allmennspråk blitt et stadig viktigere anliggende for språkrøkt, språknormering og språkundervisning. Språkløfter går på kryss og tvers i samfunnet vårt, men noen er mer bekymringsfulle enn andre. Dersom de fagspråklige innslagene i allmennspråket innebærer en alvorlig hindring for et stort antall mennesker i å orientere seg om emner og problemstillinger som angår deres velferd og livssituasjon, da er denne språkløfta en belastning for demokratiet.

Naturligvis trenger vi fagspråket – på samme måte som vi trenger fagfolk. Som regel er det heller ikke fagspråket det er noe i veien; feilen ligger oftere hos språkbrukerne, hos fagfolkene og hos dem som utdanner fagfolkene (Molde 1975). Poenget må være å utdanne fagfolk med større språklig bevegelsesfrihet. De må venne seg til å utnytte allmennspråkets ressurser, som er rikere enn de fleste forestiller seg.

Mange fagfolk ligger under for den vrangforestilling at tingene bare kan sies på én måte, nemlig den fagspråklige, og at deres egne spesialistord er uomgjengelig nødvendige. Men slik er det nok ikke; i de fleste fagmiljøer finnes det begavelser som kombinerer ekspertfaglig innsikt med framifrå evne til popularisering (Erlandsen 1982). Men slike folk er unntak. Vi trenger flere fagfolk med slik språklig bevegelsesfrihet. Men da må vi ordne det slik at undervisning i språklig kommunikasjon blir et fast innslag i all videregående utdanning. Fagfolk må få opplæring og trening i å forme sin språklige atferd etter kommunikasjonens vilkår.

Litteratur

- Allén, Sture. 1978. Terminologi i nordisk samarbete. I: *Språk i Norden 1978*: 41–53. Lund.
- Brandal, Sissel. 1979. Samfunnsvitskapleg fagspråk. *Språknytt 1979* (2): 1–2, 10–13.
- Dahlstedt, Karl-Hampus. 1967. Språkvård och samhällssyn. I: Sture Allén m.fl. *Språk, språkvård och kommunikation*. Lund.
- Dahlstedt, Karl-Hampus. 1977. Demokrati och språkvård. *Språkvård 1977* (2): 14–15.
- Erlandsen, Aashild Sørheim. 1982. *Informasjon, forskning, media. Om å popularisere fagstoff*. Oslo.
- Eyben, William Edler von. 1962. *Juridisk grundbog*. København.
- Fishman, J A. 1972. *The Sociology of Language. An interdisciplinary social science approach to language in society*. Rowley, Mass.
- Frankenhaeuser, Marianne. 1974. Överstimulans – ett hot mot vår livskvalitet. *Forskning och Framsteg 1974* (2): 13–19.
- Fretland, Jan Olav m fl 1980. *På godt norsk. Ei handbok i nynorsk målbruk*. Oslo
- Frick, Nils & Sten Malmström. 1976. *Språkklyftan*. Kristianstad.
- Glahn, Esther m fl, red. 1977. *Fremmedsprogspedagogik*. København.
- Grünbaum, Catharina. 1975. Om att monopolisera ord. *Språkvård 1975* (2): 3–4.
- Hellevik, Alf. 1979. Fagmål og folkemål. I: *Språkrøkt og språkstyring. Eit utval av artiklar*. Oslo.
- Henriksen, Lars. 1976. Fagsprog og dagligsprag. *Mål og Mæle 1976* (4): 14–15.
- Jespersen, Otto. 1919. *Growth and Structure of the English Language*. Leipzig.
- Lian, Bjørn Ebbe. 1972. Problemer innen fagspråkene. I: *Språk i Norden 1972*: 89–93. Lund.
- Molde, Bertil. 1975. Fackspråk och allmänspråk. *Språkvård 1975* (1): 11–12.
- Molde, Bertil. 1980. Om etermediernas språk. I: Inge Jonsson, red. *Språken i vårt språk*. Stockholm.
- NAVF. 1979. *Formidling av samfunnsvitenskapelig forskning. Utredning*. Oslo.
- Norsk språkråd. 1982a. *Årsmelding 1981*. Oslo.
- Norsk språkråd. 1982b. *Nyord i norsk 1945–75*. Oslo.
- Ralph, Bo. 1981. Hur mycket fackspråk är fackspråk? I: *Svenskans beskrivning 12*: 163–172. Umeå.
- Rivedal, Audun. 1981. *Ordforståing og informasjonskløfter*. Bergen.
- Rådet for teknisk terminologi. 1982. *Ordbok for petroleumsvirksomhet*. Oslo.
- Rådet for teknisk terminologi & Norsk språkråd. 1982. *Oljeordliste*. Oslo.

- Selander, Einar. 1976. Vetenskapernas nomenklatur och tekniska termer. I: Inge Jonsson, red. *Vad händer med svenska språket?* Stockholm.
- Sigurd, Bengt. 1974. Språkvården i den nya kommunikationssituationen. I: Bertil Molde, red. *Språkvårdsstudier*. Stockholm.
- Sigurd, Bengt. 1976. *Språk, människor och maskiner*. Stockholm.
- Skautrup, Peter. 1968. *Det danske sprogs historie, IV*. København.
- St meld nr 35 (1975-76). *Om forskningens organisering og finansiering*.
- Teleman, Ulf. 1967. *Språket som ett effektivt meddelelsesmedel*. I: Sture Allén m fl. *Språk, språkvård och kommunikation*. Lund.
- Teleman, Ulf. 1979. *Språkrätt*. Lund.
- Thunberg, Anne-Marie, m fl. 1979. *Samverkansspiralen*. Stockholm.
- Tryti, Ivar. 1974. Akademisk sjargong. *Språknytt 1974 (2)*: 1-3.
- Ullmann, Stephen. 1972. *Semantics. An Introduction to the Science of Meaning*. Oxford.
- Vinje, Finn-Erik. 1976. Ekspertspråk og allmennspråk. *Språknytt 1976 (3)*: 3-5.
- Vinje, Finn-Erik. 1979. *Moderne norsk. Råd og regler for praktisk språkbruk*. 3. utg. Oslo.
- Vinje, Finn-Erik. 1980. *Å veie sine ord*. Trondheim.
- Vinje, Finn-Erik. 1982a. *Journalistspråket*. Fredrikstad.
- Vinje, Finn-Erik. 1982b. *På talefot med språket. Småstykker om språkligheter*. Oslo.
- Vinje, Finn-Erik & Helge Østbye, red. 1981. *Vanskelige ord i nyhetene (VON)*. Oslo.
- Westman, Margareta. 1975. Maximera och minimera. *Språkvård 1975 (2)*: 11.
- Westman, Margareta. 1980. Fackspråk och gruppspråk. I: Inge Jonsson, red. *Språken i vårt språk*. Stockholm.
- Westman, Margareta. 1976. Myndigheternas fackspråk och allmänheten. I: Bertil Molde, red. *Fackspråk*. Stockholm.
- Wirsén, Claes. 1980. Att informera om medicin. I: Bertil Molde, red. *Fackspråk*. Stockholm.